

*Development of the Social Pedagogy
Развитие на социалната педагогика*

ВЛИЯНИЕТО НА МУЗИКАЛНИТЕ ЗАНИМАНИЯ ПРЕЗ СВОБОДНОТО ВРЕМЕ НА ПОДРАСТВАЩИТЕ ВЪРХУ ТЯХНАТА САМООЦЕНКА ЗА ЛИЧНОСТНО РАЗВИТИЕ

Милена Великова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Твърди се, че заниманията с музикални дейности по време на възпитателния процес на децата допринасят за тяхното емоционално развитие. Освен във формалното образование в училище голяма част от тях се реализират в извънкласните, извънучилищните дейности и в свободното време. Фокусът на настоящия доклад е отправен към влиянието, което имат за развитието на децата посещенията от тях организирани музикални занимания през свободното им време. Анализът на влиянието, което те оказват върху самооценката им, дава възможност да се открият важни аспекти за педагогиката на свободното време и културното участие чрез заниманията с музика.

Настоящият доклад представя резултатите от изследване, което има за цел да установи самооценката и нагласата за личностно развитие на две групи деца на възраст от 11 до 14 години. Тези две групи се разграничават с това, че едната включва деца, които посещават организирани музикални занимания през свободното си време, а другата – деца, които не посещават подобни занимания през свободното си време.

Keywords: leisure time; musical activities; education; personal development

Музиката е изкуството, което въздейства най-бързо и пряко върху емоционалния свят на хората. Тя е неделима част от ежедневието им и особено от това на децата. Музикалното изкуство развива въображението и творческите способности, като влияе на техните емоции и мисли. Емоционалността е водещ компонент при възприемането на музика. Поради това се твърди, че занимания с музикални дейности по време на възпитателния процес на децата допринасят за тяхното емоционално развитие. Тъй като музиката е много близка до емоционалната природа на децата, стимулира и развива техните психически и физически способности.

Настоящото изследване е насочено към свободното време, с което разполагат подрастващите, тъй като то е изключително ценен ресурс, що се отнася до

развитието на тяхната личност и тяхното възпитание. Много хора го приемат като време за „губене“ и не осъзнават значението на ползотворното му използване за личностното им развитие. Рационалното провеждане на свободното време може да има формираща стойност за личността. Разбира се, това зависи от избора на всеки човек, защото свободното време има две лица. От една страна, то предоставя възможност за допълнително образование, интелектуално развитие, изграждане на социални контакти, личностно развитие, а от друга страна, то може да е поле за развиване на деструктивни емоции, дейности, разрушаващи личността, агресивни прояви и насилие към други индивиди или обекти. Преодоляването или превенцията на тези „вредни дейности“ насочва вниманието на специалистите към изследване на свободното време, както и неговата „педагогизация“. В настоящото проучване се намира пресечна точка между свободното време и музикалното изкуство, тъй като се твърди, че заниманията с музикални дейности в свободното време на децата повлияват в най-висока степен нравствено-естетическото, творческото и емоционалното развитие на децата.

Традиционно свободното време се определя като тази част от социалното време, която остава извън работата, социалните задължения и удовлетворяването на биологичните нужди. В рамките на това време се осъществява отдихът, развлеченията, културното потребление. Свободното време позволява да се възстанови равновесието, като дава възможност на човека да задоволи и развие тази част от личността си, за която професионалният живот и задълженията се оказват пречка. Специфична особеност при определянето на свободното време на учениците е, че те все още нямат професионална ангажираност, а посещават училище и полагат задължителен за подготовката учебен труд. Затова категорията свободно време при тях може да се дефинира като част от общия бюджет на времето, която остава извън учебната заетост, пътуването до училище, самообслужването, участието в домакинството и някои форми на труд и помощ въщи, грижата за възрастни, деца или болни, както и времето за сън, храна и удовлетворяване на физиологичните нужди. Най-важната характеристика на свободното време е, че всеки може да го използва по своя преценка, за своите лични материални или духовни потребности, като самостоятелният и свободен избор на индивида е негова същност¹⁾.

Важна роля за ползотворното планиране и използване на свободното време на децата имат организираните извънучилищни дейности. Неоспорима е подпомагащата им функция за цялостното развитие на детската личност. Извънучилищното образование, взаимодействайки си с общото (училищно) образование, е подходящ подход за решаване на различни социални, а също така и педагогически проблеми. Двата типа образование взаимно се подпомагат в процеса на формиране на цялостната личност. Това се изразява както в психическото и физическото развитие на децата, обогатяването на емоцио-

налната сфера и общуването, намаляване на умората, напрежението, така и в насочване на децата към тяхната професионална реализация. Качеството на живот на децата би се повишило, когато им се предоставят условия за пълноценно използване на тяхното свободно време в процеса на извънучилищното образование. Необходимо е обаче те да бъдат възпитани в целесъобразно използване на своето свободно време.

Подрастващите са податливи както на добри, така и на лоши външни влияния в зависимост от средата, в която израстват. Установено е, че ангажираността им с извънучилищни занимания, които да подпомагат тяхното социално и културно развитие, е подходяща за превенция от девиантно поведение, а също и за корекция при наличие на такова. Важно за правилното формиране на децата е да разберат, че извънучилищните дейности, с които се занимават, са обществено значими. Тези дейности не само запълват свободното им време, а са нещо полезно за тях и обществото. По този начин следва да се стимулират детската инициатива и самодейност.

Привлекателно за децата относно извънучилищните дейности е предоставянето на свобода при избора на занимания през свободното им време. Възможността да вземат решения за собственото си развитие, ги възпитава в поемане на отговорност за тяхното бъдеще. В същото време, учейки се как да организират своето ежедневие, те придобиват умения да планират, организират и реализират своите дейности. Възпитавайки се в активност, те разкриват своя потенциал от интелектуални и творчески способности.

Съществуват редица доказателства за градивната сила на музиката върху цялостното развитие на човека. За тази сила се е говорело и пишело още в древността. Музикалното изкуство е занимавало представителите на античната философия, тъй като музикалната теория е една от философските дисциплини. Платон я е разглеждал като средство за възпитание на душата. За него тя е неделима част от висок стандарт на образованост. Аристотел е смятал, че ритъмът и мелодията имат трайно въздействие върху характера и душата. Той намира смисъла на съществуването ѝ в нейната етическа ценност. Питагор приемал, че музиката установява реда и хармонията във Вселената, и в частност – в човешкото тяло (Kuyumzzhieva, Georgieva, 1995).

Музиката въздейства на човешките емоции и отразява чувства и преживявания. Според Л. Виготски емоциите в изкуството са разумни емоции. „Вместо да се проявяват в стискане на юмрук или в треперене, те завършват предимно в образи на фантазията“ (Vygotsky, 1978: 284). Според него изкуството е най-подходящото средство за разтоварване на нервната система и за внасяне на енергия и ред в нашите чувства. Изкуството е основно средство за естетическо възпитание. Неговото влияние върху детската личност засяга емоционалната сфера, образното мислене, художествените и творческите способности. Възприемайки художествените произведения, децата стимулират своите творче-

ски способности. От подражателни действия в своята художествена дейност те преминават към самостоятелно търсене на изразни средства и творческа инициатива. Въздействието на изкуството върху детето се проявява и след години – в ученическа и зряла възраст.

На този етап се смята, че използването на музиката и музикалните дейности по време на възпитателния процес на подрастващите допринася за тяхното емоционално, социално и познавателно развитие. Както пише Надежда Витанова: „Емоционалното развитие е свързано с растежа на цялостната детска личност и формирането на емоционалната сфера чрез осъществяване на перманентната връзка между емоции – преживявания – чувства. В този смисъл, емоционалното развитие е детерминирано както от външни предпоставки, така и от вътрешни. Външните влияния са свързани преди всичко с възпитанието и средата, защото от тях зависи какви обекти на преживяване (социални, естетически и др.) ще преобладават в пространството на детето и честотата на съответните видове емоции като условие за формиране на бъдещи чувства. Същевременно преживяванията и чувствата са вътрешните предпоставки за индивидуално проявяващото се емоционално отношение на детето към света; хората, с които общува; дейностите; музиката; социално-нравствените правила и норми; собственото Аз и други (Vitanova, 2013: 3 – 4).

Като потвърждение, че музиката оказва влияние върху емоционалното развитие на подрастващите, са думите на Каталин Форай (представител на унгарската музикална култура и образование), която говори за това, че вследствие на много ранното възприемане, запомняне и изпълнение на музиката „се възбуждат със средствата на музикалното изкуство различни емоции, с нейна помощ се създават различни настроения, а под влияние на емоциите се формира волята, развиват се възприятието, вниманието, наблюдателността, паметта, въображението, мисленето – т.е. най-важните качества на личността“.

Възпитанието чрез средствата на музиката притежава огромни възможности за интелектуално, многостранно и пълноценно развитие на личността. Изследванията в тази област показват, че заниманията с музикални дейности повлияват в най-висока степен върху нравствено-естетическото, творческото и емоционалното развитие на децата. Именно затова свободното време и заниманията с музика могат взаимно да се допълват и в най-общ смисъл чрез тях да се постигат едни и същи цели. Важно за развитието на децата е тяхното свободно време да бъде изпълнено с подходящо подобрени и ръководени дейности, подпомагащи социалното, културното, творческото и комуникационното им възпитание. Именно такива са функциите на заниманията с музика. Те формират емоционално-чувствено, интелектуално-информационно, социално-приложно, творчески-градивно, философско-естетическо отношение към музиката и изкуството въобще. Заниманията с музикални дейности през свободното време на децата играят важна роля във възпитанието на чувствата,

разума и характера на децата. Музиката дава радост, обнадява, успокоява. Тя въздейства силно на детската фантазия, формира техния вкус и им помага във възприемането на други хора, общности и култури.

За влиянието на музиката върху физическото, енергийното, емоционалното и умственото тяло на човека говори и Петър Дънов в своите класове. Той се занимава с въпроса за отношението на музиката към човешката душа, какво възпитателно действие има тя върху човека. Учителят ни връща към знанието на древните за огромната проникваща сила на вибрациите на музикалните тонове, които могат да рушат и да създават. Той препоръчва музиката като лечебно средство. В своите беседи той говори за музиката като метод за трансформиране на човешките състояния. Има състояния, които без музика по никой начин не могат да се сменят. Музиката е средство, което трябва да обхване мислите и чувствата на човека. Тя взема участие в организиране на човешката мисъл, а оттам и в организиране на неговото тяло. В живота музиката играе роля като лечебно средство и като средство за спояване на частите в едно цяло. Музиката повдига вибрациите на човешкия организъм, а от друга страна, събужда жизнените сили. Дънов подкрепя твърденията, че тя е мощно средство за възпитание на човешкия характер. Без музика е невъзможно да се възпитава човекът. Тя оказва смекчително влияние върху характера (Danov, 2010: 294).

Позовавайки се на написаното дотук, **цел на настоящото проучване** е да се установи дали съществува влияние от заниманията с музика през свободното време на децата върху тяхната самооценка и нагласа за личностно развитие. **Задачите** за постигане на тази цел се реализират, като се изследват две групи деца: една, включваща деца, посещаващи и посещавали преди време организирани музикални занимания през свободното си време (извън училище), и друга, включваща деца, които не посещават организирани музикални занимания през свободното си време (извън училище). Използваните **методи** за решаването на поставените задачи са: **описателен** – анализ на литературни източници от областта на музикалната педагогика, музикална психология, педагогиката на свободното време, музикалното възпитание; **емпиричен** – прилагане на тест „Методика за изследване на надеждата при деца от 8- до 16-годишна възраст“, чрез който се цели да се разберат самооценката и нагласата им за личностно развитие. Анализването на резултатите от теста се осъществява, като се сравняват отговорите, получени от двете групи анкетирани деца.

В разгледаната литература се твърди, че заниманията с музикални дейности в свободното време на децата повлияват в най-висока степен тяхното нравствено-естетическо, творческо и емоционално развитие. Въз основа на това се очаква, че резултатите от теста на децата, които са се занимавали и се занимават с музика, ще показват повишено влияние върху тяхната самооценка и нагласа за бъдещо развитие в сравнение с резултатите на групата деца, които не се занимават с музика през свободното си време.

Участници в изследването са деца на възраст между 11 и 14 години, които живеят в различни квартали на София. Възрастта, в която те попадат (юношеска възраст), се характеризира с емоционална неустойчивост, резки колебания в настроението, бърз преход от екзалтация към депресивно състояние, от повишена самоувереност към ранимост и неувереност, от потребност от общуване към желание за уединение, от романтизъм и мечтателност към рационализъм и цинизъм, от нежност към отчуждение и враждебност. Всичко това нерядко способства за възникване на депресивни състояния и деструктивно поведение (Demireva, 2005: 65 – 67).

Изборът да се изследват деца от тази възрастова група, е породен от нейните характеристики. Тази възраст се отличава с големи страсти, лесна раздразнителност и повишена тревожност. При среща с трудности тийнейджърът лесно се отказва от набелязаните цели, формира противоположни желания, което често води до разрушаване на вече постигнат резултат. В същото време, той може да бъде упорит и невероятно издръжлив при постигане на значими за него самия цели. Подрастващият се отличава с бързи и бурни емоционални преживявания. Този възрастов период на детето има съществено значение за физиологичното и психичното развитие, за формиране на личностните качества, тъй като интензивно се усвояват нравствени ценности, формира се активна социална позиция, цели и социални идентификации. Емоционалното развитие на децата в тази възраст се характеризира с наситеност на разнообразни емоционални състояния. Тъй като се твърди, че музиката има възпитателно и терапевтично въздействие, то интерес представлява дали ще се отчетат разлики между резултатите на двете групи деца в стремежа им за личностно развитие.

Методика за изследване на надеждата при деца от 8- до 16-годишна възраст

Използваната методика в настоящото изследване е скала за измерване на надеждата при деца на възраст от 8 до 16 години, която е разработена и валидирана от К. Снайдер и сътрудници в САЩ в началото на XX век. Методиката е подробно описана от Теодора Стоева в „Ръководство за изследване на детето – I част“ (Stoeva, 2000: 387 – 392). Този метод се основава на идеята, че човек е целевонасочен и в този случай мислите на децата по отношение на целите могат да бъдат разбрани съобразно дейностите, които извършват, и начина, по който ги извършват. При този метод „надеждата“ се разбира като генератор на действията на децата и могат да бъдат измерени техните индивидуални различия, свързани с нея.

Резултатите са следствие от самооценката на децата относно начините и дейностите, свързани с постигането на целите им. „Надеждата у децата се определя като когнитивен набор, включващ убеждения в собствените способ-

ности за продуциране на ползотворни начини за достигане на целите (компонента начин), както и свързани със самия себе си убеждения за инициирането и поддържането на курс на действие спрямо тези цели (компонента дейност)“ (Stoeva, 2000: 387 – 392). Общоприето е схващането, че заниманията с музикални дейности благоприятстват емоционалното развитие на децата и стимулират желанието им за личностно развитие. Чрез скалата за измерване на надеждата може да се разбере каква е нагласата им относно начините и дейностите, свързани с постигането на техните цели. Възможните приложения на скалата включват прогнози на целевонасочени дейности.

Този метод е използван от проф. Нели Бояджиева във връзка с проучване на влиянието на музикално-танцовите дейности върху самооценката и личностното развитие на децата (I – VI клас) и показва статистически значими влияния на музиката и танца. Анализът показва, че те влияят върху самооценката на учениците по посока на повишаването ѝ⁶⁾.

Децата, които са попълнили този тест, са 245. В таблица 1 е представено процентно разпределение на броя деца, които са дали отговор на всеки въпрос от теста. Тези резултати са следствие от самооценката на децата и показват каква е общата картина относно начините и дейностите, свързани с постигането на целите им. Повече от половината анкетирани деца са с позитивна нагласа, що се отнася до мислите за постигане на дадена дейност. Това се вижда от процентното разпределение на техните отговори, които са в скалата на „много често“, „почти винаги“, „винаги“. Според айтемите, „улавящи“ мислите на децата за справяне с дадена дейност, се вижда, че са: по-активни в справяне с дадено действие; по-активни, сравнявайки се с други деца на своята възраст; убедени в преценката си относно това, че действията им от миналото биха подпомогнали тяхното бъдещо развитие.

Подобни са резултатите от самооценката на децата, що се отнася до мислите им, свързани с начините за постигане на дадена цел. Повече от половината анкетирани деца са с позитивна нагласа относно начините, по които биха се справили с дадена ситуация. Това показват и резултатите от процентното разпределение на техните отговори, които попадат в скалата на „много често“, „почти винаги“, „винаги“. Според айтемите, „улавящи“ мислите на децата за намиране на начини за справяне с дадена ситуация, се вижда, че са: активни в търсенето на начини за постигане на онези неща в живота им, които обичат; активни в намирането на много начини за решаването на проблем; активни в намирането на начин за решаване на проблем дори в ситуация, когато другите са безсилни.

Анализът показва, че по-голяма част от децата, участващи в изследването, имат желание и стимул за личностно развитие. Тяхната повишена самооценка за начините и дейностите относно постигане на целите им се регистрира чрез нарастването на надеждата.

Таблица 1

	Никога	Рядко	Понякога	Много често	Почти винаги	Винаги
Мисля, че се справям много добре с нещата.	3.7%	10.2%	26.1%	19.6%	26.1%	14.3%
Мога да измисля много начини, за да получа онези неща в живота, които обичам.	3.3%	12.2%	23.2%	12.2%	22.4%	26.8%
Аз се справям с нещата толкова добре, колкото другите даже на моята възраст.	4.1%	15.3%	16.5%	19.8%	19.4%	24.8%
Когато имам проблем, мога да намеря много начини, за да го реша.	4.5%	11.5%	20.1%	14.8%	19.7%	29.5%
Мисля, че нещата, които съм правил(а) в миналото, ще ми помогнат и в бъдеще.	6.1%	9%	19.3%	13.9%	17.2%	34.4%
Когато другите са отчаяни пред един проблем, аз мога да намеря начин, за да го реша.	3.3%	13.8%	26.8%	10.6%	21.1%	24.4%

Отчита ли се зависимост между заниманията с музика през свободното време на децата и стимула им относно начините и дейностите, свързани с постигането на техните цели, се разбира от сравнението на данните, получени от двете групи деца (незанимаващите и занимаващите се с музика през свободното си време). Необходимо е броят на двете групи деца да се изравни статистически, тъй като групата на занимаващите се с музика наброява 71 деца, а другата група – 174 деца. Чрез използване на процедурата „тегло“ (Weight) се претеглят разглежданите данни. Групата на незанимаващите се с музика деца се изравнява по групата на занимаващите се в съотношение 50:50. По този начин сравняването на емоционалното състояние на децата в двете групи ще покаже реалистични резултати.

Използван е метод за сравнение на средните стойности за установяване на зависимости между изследваните променливи. Чрез Т-тест се определя влиянието на една (независима) променлива върху друга (зависима) променлива и се проверява изходната (нулева) хипотеза за равенство на сравними средни стойности. Основният резултат е равнището на значимост. Статистическото сравнение с Т-тест за независими извадки показва, че има статистически значима разлика

между двете групи деца. Равнището на значимост е равно на 0.008 (при допустимо ниво на грешка 0.05). В резултат на Т-тест се доказва наличието на връзка между заниманията с музикални дейности през свободното време на децата и начините и дейностите, свързани с постигането на техните цели в живота. Заниманията с музика влияят на самооценката им за начина, по който биха се справили с дадена житейска ситуация, и дейностите, свързани с постигането на техните цели. Следва да се уточни, че участващите в изследването деца не са изолирани от различни външни влияния по време на неговото провеждане. Поради това нивото на тяхната самооценка относно скала на надеждата може да е породено и от други фактори, различни от влиянието на заниманията с музика.

Всеки от айтемите на теста може да бъде разгледан и във връзка със сравнението на резултатите, получени от двете групи деца (таблица 2). Забелязва се, че децата от групата на посещаващите и посещаваните музикални занимания през свободното си време имат значително повишена самооценка за намиране на начини за изход от дадена ситуация и за намиране на възможности за решаване на техните проблеми в живота. Следователно може да се предположи, че системните занимания с музика през свободното време на децата повишават тяхната самооценка за надеждата. Това, от своя страна, би трябвало да се отрази и на тяхната нагласа към самите себе си. Нагласата им към техните способности би била оптимистична, позитивна. Очаква се те да бъдат по-щастливи, спокойни, работоспособни, смели, с добро самочувствие, с позитивна нагласа към своите цели в живота. Следвайки тази логика, може да се очаква, че децата с по-голяма надежда ще бъдат в по-ниска степен депресивни, тревожни. Тъй като чрез заниманията с музика през свободното си време те имат възможност да създават нови контакти, то те ще бъдат по-социални, по-общителни и ще се възприемат като по-малко самотни. Резултатите от настоящото изследване потвърждават набелязаната тенденция за ползотворното влияние на заниманията с музикални дейности през свободното време за емоционалното и личностното развитие на децата.

Съгласно поставените в проучването цели и получените резултати се достига до следните изводи:

- потвърждават се научните становища относно ползотворното влияние на заниманията с музика за развитието на децата. Значително е влиянието, което тези занимания оказват върху емоционалното развитие на подрастващите и самооценката им;

- открояват се важни аспекти за педагогиката на свободното време, и по-конкретно за културното участие на организираниите музикални занимания в свободното време на децата. Тук подпомагаща функция имат извънучилищните дейности за цялостното развитие на детската личност;

- потвърждава се, че заниманията с музикални дейности стимулират и развиват у децата психическите и физическите способности, които, от своя страна, ще подпомогнат развитието им в различни сфери на техния живот;

Таблица 2

		Никога	Рядко	Поняко- га	Много често	Почти винаги	Винаги
Мисля, че се справям много добре с нещата.	посеща- вали и посеща- ващи	1.40%	4.20%	27.80%	13.90%	33.30%	19.40%
	непосе- щавали	4.20%	12.50%	25.00%	22.20%	23.60%	12.50%
Мога да из- мисля много начини, за да получа онези неща в живота, които оби- чам.	посеща- вали и посеща- ващи	4.20%	8.30%	12.50%	16.70%	27.80%	30.60%
	непосе- щавали	2.80%	13.90%	27.80%	9.70%	20.80%	25.00%
Аз се спра- вам с нещата толкова до- бре, колкото другите даже на моята възраст.	посеща- вали и посеща- ващи	1.40%	9.70%	12.50%	20.80%	20.80%	34.70%
	непосе- щавали	5.70%	17.10%	18.60%	18.60%	18.60%	21.40%
Когато имам проблем, мога да на- меря много начини, за да го реша.	посеща- вали и посеща- ващи	0.00%	5.60%	20.80%	20.80%	23.60%	29.20%
	непосе- щавали	7.00%	14.10%	19.70%	11.30%	18.30%	29.60%
Мисля, че нещата, които съм правил(а) в миналото, ще ми помогнат и в бъдеще.	посеща- вали и посеща- ващи	2.80%	6.90%	15.30%	20.80%	18.10%	36.10%
	непосе- щавали	7.00%	9.90%	21.10%	11.30%	16.90%	33.80%
Когато другите са отчаяни пред един про- блем, аз мога да намеря начин, за да го реша.	посеща- вали и посеща- ващи	1.40%	15.30%	22.20%	12.50%	23.60%	25.00%
	непосе- щавали	4.20%	13.90%	27.80%	9.70%	20.80%	23.60%

– влиянието на заниманията с музикални дейности през свободното време на децата е значимо по отношение на повишаване на самочувствието и самооценката им относно начините и дейностите за постигане на техните цели в живота.

Настоящото изследване потвърждава значението на музиката не само като приятно допълнение (музикален фон) в ежедневието на децата, но и като средство за възпитаване на характера им. Възпитаването на музикална култура у подрастващите ще подпомогне тяхното хармонично развитие като личности. Развитие на личността е и целта, която се преследва във връзка с оптималното и ползотворно използване на свободното време на децата. Необходимо е те да бъдат възпитани към целесъобразно използване на своето свободно време. Изключително важна в това отношение е подпомагащата и съвместна работа на родителите, учителите, обществото.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Бояджиева, Н. (2007). Влияние на обучението по паневритмия върху самооценката и личностното развитие в средното и зрялото детство (при учениците от подготвителен първи-шести клас). Трета научна конференция по Паневритмия. Съст. А. Янкова, Д. Анчева. София. 18 – 28.
2. Бояджиева, Н. (2009). Психопедагогика на свободното време в средна и горна училищна възраст. Юбилеен сборник, посветен на 70-годишнината на проф. Любен Десев. Шумен.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Demireva, T. & Budeva, S. (2005). *Deviantno povedenie*. V. Tarnovo: Izd. Faber [Демирева, Т., Будева, С. (2005). *Девииантно поведение*. В. Търново: Изд. Фабер].
- Danov, P. (2010). *Zdrave, sila i zhivot*. Plovdiv: IK Hermes. [Дънов, П. (2010). *Здраве, сила и живот*. Пловдив: ИК Хермес].
- Kuyumzzhieva, P. & Georgieva, S. (1995). *Antologiya po estetika za muzikanti*. Plovdiv: Izd. Makros-2000. [Куюмзжиева, П. & Георгиева, С. (1995). *Антология по естетика за музиканти*. Пловдив: Изд. Макрос-2000].
- Stoeva, T. (2000). *Metodika za izsledvane na nadezhdata pri detsa ot 8 do 16 godishna vazrast*. Sofia: izd. Veda Slovena-ZHG. [Стоева, Т. (2000). *Методика за изследване на надеждата при деца от 8- до 16-годишна възраст*. София: изд. Веда Словена-ЖГ].
- Vigotski, L. S. (1978). *Psihologiya na izkustvoto*. Sofia: Nauka i izkustvo. [Виготски, Л. С. (1978). *Психология на изкуството*. София: Наука и изкуство].

Vitanova, N. (2013). *Valshebstvoto na chuvstvata. Emotsionalna inteligentnost na deteto*. Sofia: IK Anubis. [Витанова, Н. (2013). *Вълшебството на чувствата. Емоционална интелигентност на детето*. София: ИК Анубис].

INFLUENCE OF MUSICAL ACTIVITIES IN ADOLESCENT'S LEISURE TIME ON THEIR SELF-ASSESSMENT OF PERSONAL DEVELOPMENT

Abstract. It is assumed that practicing musical activities during the educational process of the children contribute to their emotional development. In addition to formal education at school, most of them are realized in extracurricular activities and children's leisure time. The focus of this report is on the impact of organized musical activities (in children's leisure time) on children's development. The analysis of the influence of the musical activities provides an opportunity to highlight important aspects of the pedagogy of leisure time and cultural participation by practicing music.

This report presents the results of research on self-assessment and attitude to the personal development of two groups of children aged 11 to 14 years. One group includes children who attend organized musical activities in their leisure time, and the other group – children who don't attend such activities in their leisure time.

✉ **Ms. Milena Velikova**

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: mi.velikova@gmail.com